

Київський національний університет будівництва і архітектури,
кафедра дизайну архітектурного середовища

ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

© Тімохін В. О., 2019

Розглянуто становлення середовищних ідей в архітектурі та містобудуванні України з позицій міської синергетики, що дає змогу переосмислити проблематику розвитку архітектурно-містобудівного й урбаністичного оточення в Україні й переорієнтувати розбудову міського середовища на самоорганізацію мешканців.

Ключові слова: архітектура; містобудування; середовище; міська синергетика; напрями розвитку.

Постановка проблеми

В останні десятиліття в архітектурі та містобудуванні України намітилось і окреслилось коло проблем, пов'язаних із протистоянням спадщини радянських часів і критичного осмислення здобутків ліберально-демократичних перетворень у розвинених країнах Заходу. Поляризація, з одного боку, прагматично-модерністського світогляду, а з іншого – плюралістично-постмодерністського, що відбулась як на Заході, так і на Сході, стимулювала перетворення урбаністичного оточення в межах опозиції системного і середовищного підходів. На межі жорсткої заангажованої організації системного підходу і гнучкішої й не завжди передбаченої середовищної організації виникають альтернативні підходи, один із яких спрямовує розвиток штучного оточення населення у бік його самоорганізації і тим самим відкриває нові шляхи у вирішенні накопичених проблем становлення сучасного архітектурно-містобудівного середовища в Україні й за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні формування системного підходу і відповідного архітектурно-містобудівного середовища має глибокі коріння і пов'язано, насамперед, із представниками київської наукової школи, із дослідженнями Г. Лаврика, М. Дьоміна, І. Фоміна, Ю. Білоконя та ін. [1, 2]. Ця школа вирішувала проблеми розвитку міст та їх інфраструктурних мереж, проблеми регіонального планування та формування систем розселення тощо. Ці ж проблеми досліджували і за кордоном у працях і утопічних проектах Ле Корбюзьє і Ф. Л. Райта, у проектах О. Німейєра і Л. Коста, у пропозиціях О. Хансена і К. Доксіадіса [3, 4] та ін.

Проблеми середовищного підходу до урбанізованого оточення привертала увагу багатьох дослідників у різних країнах. Серед них відомі теоретики і практики, архітектори й урбаністи – Р. Вентурі, К. Александер, Р. Кріс, К. Дей та ін., які у своїх роботах опрацьовували світоглядні й прикладні проблеми формування сучасного архітектурно-містобудівного середовища із партисипаційним залученням мешканців міст до вирішення цих проблем. Поряд із системним і середовищним підходами розвивались альтернативні до них уявлення щодо шляхів вирішення проблем урбанізованого оточення. В них автори розглядали різні напрями еволюційного і

революційного розвитку архітектурно-містобудівного й суцільно урбанізованого середовищ у напрямі їх органічної децентралізації (Е. Саарінен) [8], створення повноцінного урбоміського середовища (К. Лінч) [9], у які входитимуть “острови” й “архіпелаги” “абсолютної архітектури” (П. Аурелі) [10] тощо.

Формулювання мети статті

Спираючись на ці та інші дослідження, на аналіз проблем розвитку архітектурно-містобудівного середовища в Україні та в інших країнах, можна намітити шляхи їх можливого вирішення за допомогою засобів і методів міської синергетики – одного із нових напрямів містобудівної теорії, спрямованої на гуманізацію і гармонізацію урбанізованого оточення.

Виклад основного матеріалу

Синергетичний світогляд, зародившись у природничих науках і збагатившись філософськими ідеями [11], поступово поширився на “територію” архітектури і містобудування [12, 13].

Український варіант міської синергетики – урбосинергетика, за задумом покликана увібрати в себе всі позитивні риси і досягнення системного і середовищного підходів, надбань модерністського і постмодерністського рухів, переорієнтовує становлення архітектурно-містобудівного середовища в напрямі використання внутрішніх ресурсів, резервів і потенціалів у процесах самоорганізації й гармонічного розвитку складних містобудівних систем і формацій [14]. Разом з тим, міська синергетика стикається з низкою проблем перетворення міських структур й інфраструктурних мереж, міського розпланування загалом. Інший аспект цих проблем, пов’язаний із процесами самоорганізації населення та його містоформувальною діяльністю, потребує виявлення періодів її спадів і сплесків, їх узгодження із закономірностями природного і ненасильницького саморозвитку тощо.

Перша група проблем – морфологічних – віддзеркалює результати спонтанного виникнення незапланованих і нових середовищних форм у містах і на суцільно урбанізованих територіях у вигляді технопарків і технополісів, кластерів і кондомініумів, при- і міжмагістральних територій та інших нестандартних утворень. Ці та інші форми та утворення руйнують структуру районів і мікрорайонів, деформують мережі культурно-побутового і транспортного обслуговування, зони впливу центрів загальноміського значення, тим самим зумовлюючи процеси децентралізації та виникнення поліцентричних структур, котрі, своєю чергою, стимулюють розгортання процесів самоорганізації населення і міського розпланування.

У результаті, під впливом цих процесів поступово утворюються нові розпланувальні форми – міська тканина і міський каркас, які доволі детально вивчено у містобудівній теорії [15]. В урбосинергетиці до цих форм додано урбанізовані ландшафти й урбанізовану оболонку, котрі формують вищі шаблі міського розпланування, надаючи йому багат шаровості. Це дає змогу урізноманітнити розпланувальну структуру, яка в майбутньому узагальнить і приведе до єдиного знаменника міські та приміські, агломераційні та конурбаційні, а загалом стандартні й нові, так би мовити урбоміські, середовищні форми як основу для активної самоорганізації різних верств і спільнот міського населення.

Виявлення і визначення різних груп і категорій міського населення – це другий блок проблем – проблем гуманізації, які символізують відхід від модерністських і спрощених уявлень про міських мешканців як про малоструктуровану масу “населення”, а також перехід від постмодерністського скупчення анонімних індивідуальностей до пропозицій переструктурування “населення” і мешканців із утворенням міських спільнот з різними способами життя. Такий підхід уможливився після аналізу багатьох досліджень. Серед них пропозиції щодо виділення категорій

населення, яке працює, неповністю занятого і безробітного [16]; населення, котре розподіляється на комунікантів і комп'ютерів [17], пішоходів й пасажирів [9], кочівників та осілих тощо.

Особливе місце займає пропозиція щодо поділу окремих груп етносу за ознакою їх сприйняття часу на пасеїстів, актуалістів й футуристів [18]. Спираючись на ці дослідження, в міській синергетиці за ознакою сприйняття простору–часу міста виділено міські угруповання містян, слободян, урбодян і поселян, які з урахуванням власного менталітету вибирають відповідні місця розселення і з різною активністю беруть участь у містоформувальній діяльності, вступаючи у процеси самоорганізації. Для містян привабливими місцями стає міська тканина; для слободян, котрі більше пересуваються, – міський каркас. Урбодяни надають перевагу зонам формування урбанізованих ландшафтів, а поселяни вибирають прикордонні території міст, агломерацій, конурбацій і мегалополісів, де починає формуватися урбанізована оболонка планетарного розселення [14]. Синергетичне виділення за фундаментальною просторово-часовою ознакою чотирьох категорій Homo urbanus (Людини міської) дає змогу знайти правильний шлях до гуманізації архітектурно-містобудівного середовища із залученням його мешканців до ефективної містоформувальної діяльності на окремих етапах його розвитку в процесах самоорганізації.

Третя група проблем зосереджує увагу фахівців на необхідності реформування просторово-часових ідей функціонування і розвитку багат шарового архітектурно-містобудівного середовища. Вирішення цих проблем у міській синергетиці спиралось на філософські й езотеричні, фізичні, біологічні й психологічні дослідження, у яких по-різному розглядали структуру багатовимірного простору часу. Серед них дослідження В. Вернадського, А. Бергсона, П. Успенського, Н. Моїсеєвої та багатьох інших науковців, зокрема архітекторів-урбаністів К. Лінча та О. Гутнова [9, 15].

В урбосинергетиці розроблено семивимірну модель простору-часу міста, у якій до трьох вимірів простору додано чотири виміри, інакше кажучи – шари часу. Це локальний час перетворень міських форм, ментальний час змін містоформувальної діяльності міських спільнот, глобальний (історичний) час розгортання містобудівної еволюції, нарешті темпоральний (цивілізаційний) час формування урбосфери, де уповільнюються чи прискорюються еволюційні процеси і де у процесах самоорганізації виникають нові форми і структури.

У цих шарах простору–часу відповідно відбуваються локальні перетворення міської тканини, за які відповідають містяни. Зусиллями слободян міські каркаси трансформуються в площині ментального часу. Напрацювання урбодян скеровані на історичну розбудову урбаністичних ландшафтів у хвилях глобального часу. Ці хвилі підхоплює темпоральний час поселян у їх цивілізаційних прагненнях до формування урбанізованої оболонки міст, їх агломерацій і конурбацій.

Остання група проблем належить до проблем гармонізації архітектурно-містобудівного середовища. Ці традиційні для архітектури проблеми полягали в узгодженні складових частин тріади Вітрувія – міцність, корисність, краса, – котра в міській синергетиці набула образу тетради Вітрувія – Альберті – міцність, корисність, досконалість, краса, у якій альбертіанська довершеність і досконалість символізують динамічну складову архітектурно-містобудівного саморозвитку штучного оточення Людини міської. Міцність містобудівних форм пропонувалось випробовувати на імітаційній моделі, основою якої стала теорія графів і граф у вигляді ієрархічної гексагональної решітки. За допомогою методу сигнальних графів була створена оптимізаційна модель вибору режимів активізації містоформувальної діяльності різних угруповань мешканців з оцінкою корисності цієї діяльності. Ці моделі впроваджено у масштабних містобудівних проектах і прогнозах, під час розроблення генеральних планів і концепцій розвитку Києва, Одеси, Димера та інших міст України.

Розгортання і удосконалення містоформувальної діяльності та довершеність архітектурно-містобудівних форм пропонували розглядати на тлі стимуляційної моделі, яка охоплювала уявлення про семивимірний простір–час урбосфери, де когерентно узгоджуються ультракороткі хвилі локальних перетворень міської тканини, короткі хвилі трансформацій міського каркасу, середні хвилі метаморфоз урбаністичних ландшафтів і довгі хвилі видозміненень урбанізованої оболонки. Кінцеву ланку гармонізації архітектурно-містобудівного середовища втілено у стимуляційній моделі, де процеси самоорганізації містобудівних форм і містоформувальної діяльності, оцінка їх пропорційних співвідношень узгоджуються із динамічними рядами “золотого перерізу”, які набувають вигляду, як кажуть вчені-синергетики, своєрідного атрактора, котрий стає підґрунтям для створення у майбутньому не тільки сталого і комфортного, але й естетично привабливого і красивого архітектурного середовища.

Це відкриває шлях до повернення архітектурі та містобудуванню давно втраченого статусу пластичних мистецтв. Ще одним кроком на цьому складному шляху стають пропозиції урбосинергетики щодо жанрового архітектурно-містобудівного проектування. Спираючись на Аристотеля [19] і деякі сучасні праці [20], в урбосинергетиці розробили систему жанрового проектування і прогнозування, яка поєднує архітектурну топіку (архітектопіку), архітектурну риторіку (архітекторіку), архітектурну тропіку (архітектропіку) й архітектурну поетику (архітектетику). Архітектопіка – художній жанр, що орієнтується на естетичні вподобання і художні смаки містян у процесах удосконалення міської тканини. Пріоритетом для слободян стає архітекторіка, що надає пишномовної риторичної краси формам міського каркасу і прилеглих територій.

Урбодянам ближчий жанр архітектропіки, у якому за допомогою художніх тропів – аналогій, метонімії, метафор тощо – створюються нові образи і символи урбанізованих ландшафтів. Мистецтву поселян більш притаманний жанр архітектетики, в межах якого створюються поетичні й утопічні образи майбутньої урбанізованої оболонки, що охоплює міста, їх агломерації, планетарний і міжпланетний простір Сонячної системи.

Висновки

Україна, яка традиційно перебуває на перепутті, сьогодні постала перед вибором правильних шляхів подолання складних проблем розвитку, зокрема розвитку архітектурно-містобудівного середовища. Найвагомими серед останніх стають морфологічні проблеми переосмислення старих і надання конститутивності новим архітектурно-містобудівним формам. Наступним рівнем стають проблеми гуманізації урбанізованого оточення, вирішення яких потребує реформування містоформувальної діяльності населення та його реструктуризації. Взаємний вплив і зворотні зв'язки між цими проблемами розширюють їх коло, долучаючи до нього проблеми реформування просторово-часового світогляду й еволюційних ідей, а також проблеми їх гармонічного співіснування і гармонізації архітектурно-містобудівного середовища загалом.

У сучасній архітектурі та у містобудуванні як в Україні, так і в інших країнах існують і співіснують різноманітні шляхи подолання цих проблем, які торуються засобами і методами комплексного, системного, середовищного тощо підходів. Одним із таких шляхів, який об'єднує здобутки й позбавлений недоліків вищезазначених підходів, стають урбосинергетичні дослідження, які, узагальнюючи оптимізм синергетичного світогляду, його гуманний характер, у процесах самоорганізації об'єднують і кооперують зусилля представників, так би мовити, всіх “рас” Homo urbanus (Людини міської) у справі гармонізації архітектурно-містобудівного оточення, відкривають нові горизонти і перспективи його саморозвитку.

1. Лаврик Г. И., Демин Н. М. *Методологические основы районной планировки.* – Москва: Стройиздат, 1975. – 96 с.
2. Белоконь Ю. Н., Фомин И. А. *Наука и творчество в архитектуре.* – Киев: Логос, 2006. – 212 с.
3. Ле Корбюзье. *Планировка города.* – Москва: ОГИЗ-ИЗОГИЗ, 1933. – 208 с.
4. Doxiadis C. *Ecistics: An Introduction to the science of Human Settlements.* – London, 1968. – 527 p.
5. Krier R. *Urban Space (Stadtraum).* – London, 1979. – 174 p.
6. Alexander K. *A New Theory of Urban Design.* – New York: Oxford University Press, 1987. – 251 p.
7. Тімохін В. *Перспективи і горизонти розвитку середовищного підходу // Досвід та перспективи розвитку міст України.* – Київ: Діпромісто, 2012. – Вип. 22. – С. 99–112.
8. Saarinen E. *The city: Its growth, its decay.* – New York., 1993. – 380 p.
9. Линч К. *Образ города.* – Москва: Стройиздат, 1982. – 328 с.
10. Аурели П. В. *Возможность абсолютной архитектуры.* – Москва: Strelka Press, 2014. – 304 с.
11. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. *Основания синергетики. Синергетическое мировоззрение.* – Москва: КомКнига, 2005. – 240 с.
12. Шупер В. А. *Самоорганизация городского расселения.* – Москва: Изд-во Рос. открытого ун-та, 1995. – 166 с.
13. Тарасова Л. Г. *Город как самоорганизующаяся система: принципы управления его развитием на современном этапе / Архитектура и строительство России.* – 2009. – № 4. – С. 10–20
14. Тімохін В. О. *Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування.* – Київ: КНУБА, 2008. – 629 с.
15. Гутнов А. Э. *Эволюция градостроительства.* – Москва: Стройиздат, 1984. – 256 с.
16. Форрестер Дж. *Динамика развития города.* – Москва: Прогресс, 1974. – 287 с.
17. Мерфи Р. *Американский город.* – Москва: Прогресс, 1972. – 320 с.
18. Гумилев Л. Н. *Этногенез и биосфера Земли.* – Ленинград: Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
19. Аристотель. *Поэтика. Риторика.* – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2010. – 352 с.
20. Каган М. С. *Морфология искусства.* – Ленинград: Искусство, 1972. – 440 с.

V. O. Timokhin

Kyiv National University of Construction and Architecture

THE PROBLEMS AND WAYS OF DEVELOPING ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING ENVIRONMENT IN UKRAINE

© Timokhin V. O., 2019

The article studies the formation of environmental ideas in architecture and urban planning in Ukraine from the point of view of city synergetics (urban synergetics) as one of the possible theoretical directions that allows to rethink the problematics of development of architectural and urban planning as well as urban environment in Ukraine. This problematics has emerged on the background of confrontation between the heritage of the Soviet society and critical comprehension of achievements of liberal and democratic transformations in the West. Polarization, on the one hand, of pragmatically-modern world-view and, on the other hand, of pluralistically-postmodern, which existed both in the West and in the East, stimulated the transformation of urban surrounding within the limits of opposition of system and environmental approaches towards the problems of its development, which were researched by numerous scientists (H. Lavryk, M. Diomin, I. Fomin, K. Linch, K. Alexander, R. Venturi, Ch. Jencks and others).

Ukrainian version of urban synergetics, which is initially aimed at removing these confrontations and which will re-direct the environment development to the way of self-organization of the residents and its planning, is directed at solving the important self-development problems. The first set of problems is connected with morphological transformation and appearance of new environmental forms in the cities and on completely urbanized territories, similar to technoparks and technopolises, clusters and condominiums, main-way and various agglomerative and non-agglomerative formations at the area of such phenomenon of total urbanization which has got the name “urban-rural continuum”. In urban synergetics the problems of appearance of these and other new “chaotic” forms are put together with the existing proposals of

segmentation of architectural and urban planning environment into urban material and frame (O. Huntov), while urbanized landscapes and covering are added to them.

The second set looks into the problems of environment humanization by means of departure from the modernist ideas about the residents as a poorly structured mass of “population” with purely utilitarian lifestyle as well as transition from postmodern accumulation of anonymous individualities in mass culture to the proposals of identifying city communities and societies. These proposals, being based on the research results of the scientists (L. Humiliov, R. Murphy, J. Forrester, R. Ledrut and others), plan the identifying of communities of city residents (city dwellers and rural dwellers, urbaners and villagers). In the processes of self-organization and in accordance with their mentality they are settled in attractive for them places, shaping the environment, corresponding to their priorities and artistic tastes.

The third set of problems – problems of reformation – draws the professionals’ attention to the necessity of reforming the ideas taking into consideration a multi-layered structure of space-time. Taking into account the existing research of this topic (V. Vernadskyi, H. Bergson, N. Moiseieva, O. Hutnov and others), a synergetic model of multi-dimensional time has been designed, it helps opening the ways for analysis and prediction of development directions of architectural and urban planning environment in the space of local and mental, historical and civilizational space-time dimensions of urbanized surrounding.

Synergetic synchronization of these times in a single temporal world of urbo-sphere opens new ways of its self-arrangement and solving harmonization problems: defining the rhythms of historical transformations of architectural and urban planning environment, predicting the stages of its further development, finding out the phases of decrease and increase in urban forming activity etc. Synergetic concept of genre projection is a considerable contribution into harmonization activity; it will assist in the return of architecture and urban planning to the heart of the sculptural arts on the way towards solving relevant problems of transformation and reformation, humanization and harmonization of urbanized environment of an urban dweller (Homo urbanus), including in Ukraine.

Key words: architecture; urban planning; environment; urban synergetics; development directions.